



Tomaž Pavlin

»Dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam« (ob 150-letnici ustanovitve prvega sloven- skega telovadnega društva Južni Sokol)

Povzetek

1. oktobra 1863 je v Ljubljani potekal ustanovni občni zbor prvega slovenskega telovadnega društva, ki so ga ustanovitelji poimenovali Južni Sokol. Akcija je stekla že v letu 1862, kmalu po organiziranju češkega telovadnega društva Sokol v Pragi. Južni Sokol je bil začetnik sokolskega gibanja na Slovenskem, množičnega civilnodružbenega gibanja, nosilca modernega sestava telesnih vaj, ki so ga obelodanili v prvem slovenskem strokovnem priročniku *Nauk o telovadbi* 1867. Slovenski sokoli so za razliko od marsikaterega evropskega okolja, ki je podobno dejavnost imenoval *gimnastika*, Nemci *turnen*, imenovali slovensko *telovadba*. O slovenski telovadni terminologiji so ljubljanski telovadci spregovorili že na ustanovnem občnem zboru, do realizacije pa potrebovali nekaj let. V članku sledimo organiziranju in vprašanju zametka slovenskega izraza telovadba ter vprašanju, ali je bil povod organiziranju češki vpliv, kot se v slovenskih pisarnjih stereotipno navaja.

Ključne besede: Južni Sokol, sokolstvo, telovadba, telesne vaje, gimnastika, E.H. Costa.



Južni Sokol, 1863.

Foto: Arhiv Fakultete za šport.

“To give an initiative, opportunity and habit for correct physical exercises” (upon the 150th anniversary of the establishment of the first Slovenian gymnastics society ‘Južni Sokol’)

Abstract

On 1 October 1863 the founding general meeting of the first Slovenian gymnastics society was held in Ljubljana and the society was named “Južni Sokol” (*Southern Sokol*). Its activities started already in 1862, soon after the Czech gymnastics society “Sokol” was organised in Prague. Južni Sokol was the pioneer of the Sokol movement in Slovenian territory, a mass civil-society movement and the precursor of the modern set of physical exercise elements which was presented in the first Slovenian expert manual entitled “*Nauk o telovadbi*” (*Lessons in Gymnastics*) in 1867. The Slovenian Sokols, unlike many European nations which named a similar activity “gymnastics”, with the Germans even using “*turnen*”, named this activity with a Slovenian term “*telovadba*” (physical exercise). The gymnasts from Ljubljana spoke about the Slovenian gymnastic terminology already at the founding general meeting, but needed several years to implement it. The article deals with the organisation of the activity and the origin of the Slovenian term “*telovadba*”, and explores whether the motive for the organisation was the Czech model or influence, which is a stereotype often stated in the Slovenian literature.

Key words: Južni Sokol, Sokol activity, telovadba, physical exercises, gymnastics, E.H. Costa

Ustanovitev prvega telovadnega tako češkega (Sokol) kot slovenskega društva (Južni Sokol) pade v leta, ko je moral mladi cesar Franc Jožef po bolečih porazih avstrijske vojske v severni Italiji (1859) opustiti neoabsolutistično vladavino in odpustiti nepriljubljenega notranjega ministra Alexandra Bacha (1851–1859) ter z oktobrsko diplomom 1860 in februariskim patentom 1861 sprejeti ustavne spremembe ter uvesti demokracijo. Med svoboščinami je bila ponovno svoboda združevanja in ustanavljanja društev, na drugi strani pa je demokratizacija ponovno obudila v *pomladi narodov* (1848) začeti proces narodnega opredeljevanja, ki ga je prekinil Bachov neoabsolutizem. V vznesenem vzdušju pridobljenih svoboščin so se ustanovljala številna narodna društva, tako kulturna – npr. Čitalnica, kot telesnokulturna oziroma telovadno-sokolska¹, in se je konstituirala civilna družba. V slovenskem pisanju o sokolstvu na Slovenskem se stereotipno ponavlja, da je bilo organizirano po češkem vzoru. Drži in je dejstvo, da je bilo med habsburškimi Slovani prvo telovadno društvo ustanovljeno v Pragi februarja 1862, kot drži in je dejstvo, da je poleti istega leta, slabega pol leta po praškem društvu, stekla akcija v Ljubljani ter podobno drugod po slovanskih deželah: 1863 je nastalo društvo v habsburškem delu Poljske, 1874 na Hrvaškem, 1904 v Vojvodini in 1906 v Črni Gori; v šestdesetih letih 19. stoletja je stekel proces v Rusiji, proti koncu stoletja pa v Kraljevini Srbiji in Bolgariji.² Prav tako drži in je dejstvo, da so bili Čehi Slovencem kulturni vzor v obdobju do prve vojne, vendar pa moramo poudariti, da je bila telovadba domača v Ljubljani že pred letom 1862, ko je bil ustanovljen Praški Sokol, torej, da so ljubljanski meščani telovadili neodvisno ali morda tudi ne vedoč za dogodke v Pragi. In moramo upoštevati, da društveno organiziranje Ljubljanc

nom ni bilo noviteta; prva društva so namreč nastala že v pomladi narodov, medtem ko je bilo leto pred telovadno akcijo ustanovljena Čitalnica, ki je združevala tudi telovadne ljubitelje. Ti so se, podobno čitalničarjem, organizirali, ljubljanska Čitalnica³ pa jih je takoj pozdravila in zaželela dobro delo v narodno korist, podporo Čitalnici in sodelovanje. Nekateri sokoli so pozneje celo poudarjali vez Čitalnica – Sokol, ki se je odrazila pri graditvah narodnih domov in delitvi prostorov, ali pa je iz Čitalnice izšla pobuda za Sokola in je ob delnem zatonu Čitalnice Sokol organizacijsko prevzemal njeno vlogo. Vendar bi za te teze potrebovali temeljitejšo študijo oziroma skupek mikroštudij, zlasti npr. preglede članstev.



Štefan Mandič.

■ Ljubljansko predso- kolstvo in ustanovitev Južnega Sokola

Telovadba kot novodobni sistem vaj in vadbe se po starejših pisanjih Zaletela, Murnika in Stepišnika prikrade v Ljubljano prek Štefana Mandiča v štiridesetih letih 19. stoletja. V prvi polovici 19. stoletja, ko se je Mandič nastanil v Ljubljani, je očitno vladala delna telesnokulturna apatija, saj npr. mestni zdravnik Fran Viljem Lipič v svoji *Topografiji cesarsko-kraljevega deželnega glavnega*

mesta Ljubljane iz leta 1834 ugotavlja, da v Ljubljani »pravih ljudskih iger ni in mladino se premalo spodbuja k telesnim vajam, s katerimi se more razvijajoče se telo krepiti in si pridobivati spretnosti. Najobičajnejši otroški igri sta metanje denarja in igra s paličicami, igre z žogo so manj znane.«⁴ Zanimiva je usoda iger z žogo, saj je bila ena teh, tenisu podobna igra odraslih, še nedolgo nazaj ljubljanska stvarnost. Josip Mal npr. pojasnjuje, da se je igra z žogo v Ljubljani udomačila po 16. stoletju, ko jo je iz španskih krajev v srednjeevropski habsburški vsakdan prinesel habsburški cesar Ferdinand I., »a jo je plemstvo že v teku 18. stoletja začelo opuščati.«⁵ V Ljubljani sta bili zgrajeni dve večnamenski dvorani ali balovža, tudi za igranje iger z žogo, eden teh na današnji Igriški ulici, ki je bil potem spremenjen v skladišče, po potresu 1895 pa porušen.⁶

Štefan Mandič, poslovenjeni Stevo Mandič, rojen 1813 v Gračcu na Hrvaškem, se je v Ljubljano priselil 1838. Končal je vojaško akademijo v dunajskem Novem mestu in 1833 vstopil v avstrijsko vojsko, služil do leta 1838, nato zaradi dvoboja prekinil vojaško kariero ter se istega leta nastanil v Ljubljani, se poročil, leta 1839 odprl gostilno, ki jo je čez dve leti opustil. Zatem je služboval v različnih službah, nazadnje od leta 1859 pa do smrti 1880 kot magistratni pisar. Kot bivši častnik je bil izurjen v sabljanju, jahanju in voltiziranju (vaje na lesenem konju) ter večč tudi drugih vaj, naučenih v vojaški akademiji (npr. plavanje), in je v Ljubljani del časa vodil vadbo vojaštva. Leta 1851 je sestavil učni načrt telesne vadbe za ljubljansko gimnazijo in jo tudi izvajal. Mandič je prav tako odprl zasebno telovadnico za ljubljanske meščane na Starem trgu in to že vsaj od leta 1844.⁷ In »kakor vidimo«, je poudaril Murnik v svoji analizi 1953, »se je po zaslugi Mandiča že dosti pred ustanovitvijo Sokola mnogo telovadilo v Ljubljani. Nekaj te-

Foto: Arhiv Fakultete za šport.

¹Če imamo danes kot krovni izraz in dejavnost »šport«, še ne pomeni, da je bilo tako tudi leta 1862, zato telovadbo nikakor ne smemo enačiti s športom, saj sta bila to dva različna procesa, obema pa je skupna telesna dejavnost in tekma.

²Pavlin (2008), 159.

³Podpečnik (2005), 53–54.

⁴Lipič (2003), 155.

⁵Mal (1957), 119.

⁶Stepišnik (1968), 14.

⁷Stepišnik (1968), 72.



Vaditeljski zbor Južnega Sokola 1864: z leve Fran Koblar, Pavel Vidic, Štefan Mandič, Viktor Coloretto in Pavel Drachsler.

lovadcev pa se je v telovadbi izobrazilo tudi že toliko, da so mogli biti vaditelji⁸ in jih pozneje dejansko srečamo v vrstah Južnega Sokola (npr. Viktorja Coloretta, ki je sodeloval pri pisanju prvega strokovnega priročnika *Nauk o telovadbi*). Mandičeva vadba se je odrazila v oblikovanju »divjega telovadnega društva«, ki je »imelo na Drenikovem vrhu svoje glavno in javno telovadišče«, poudari Murnik ter povzema spomine Bojana Drenika, sokolskega prvoborca: »Nekdanji Mandičevi učenci smo dorasli v mladeniče; postali smo dobri telovadci in dobri pevci, kot taki smo ustanovili 'Divje društvo'.«⁹ »Divje«, ker ni bilo registrirano, saj je bilo to obdobje Bachovega policijskega ovaduštva in omejenih svoboščin. Po političnih spremembah v letih 1860 in 1861 so se lahko »divji telovadci« društveno organizirali in javno delovali. Seveda je šlo za manjšo ljubiteljsko skupino, njihova dejavnost pa je bila med someščani različno razumljena. Ko je po Ljubljani zaokrožil poziv k ustanovitvi telovadnega društva, naj bi, kot nam pripoveduje Drenik skozi zapis Paplerja 1953,

»ljubljske mame /.../ rekle, da take še ni bilo nikoli. Šentviška potovka Špela, ki je po Rožniku videla eno tako grdo stvar, da se vsak greh pred njo skrrije. Vedela je povedati, da so na Rožniku neki napol nagi ljudje, ki tako hodijo po trati, da imajo glavo pri tleh, podplate pa v nebo kažejo. Tudi to se je zvedelo, da se ti nespodobneži, ki se iz zdravih udov norca delajo, po drevju skačejo in sploh opice oponašajo, včasih po dolgem v napajalno korito vležejo in drug za drugega od onemoglosti vodo 'cigajo'.« Drugi, razsvetljenjši meščani pa so znali pojasniti, »da so to neumnost že leta 1810 v Berlinu poznali in da je tako društvo sedaj na Dunaju. No, če je pa tako društvo na Dunaju, od koder nam sije cesarsko-kraljeva milost«, ¹⁰ le zakaj ne bi bilo tudi v Ljubljani. Drenik ni omenjal dogodkov v Pragi in vprašanje je, ali so sploh vedeli, kaj se dogaja v Pragi, dopuščamo pa, da so 'pozabili'. Murnik, ki je poznal Bojana Drenika, poudarja avtonomno organiziranje slovenskih telovadnih ljubiteljev, Stepišnik pa, da »ustanovitev prvega telovadnega društva Sokol na Slovenskem spada v isti kulturnopolitični okvir in okolnosti

kot ustanovitev Sokola v Pragi,«¹¹ to je politična demokratizacija in avtonomno telovadenje tako Pražanov kot Ljubljčanov. Podpečnik sicer na osnovi vira Uršič-Gregorič pripiše pobudo o ustanovitvi telovadnega društva v Ljubljani slovenskim študentom, ki so študirali v Pragi¹², kar bi bilo možno, saj so bili v iniciativnem odboru tudi študenti, ki so se poleti vrnili domov, medtem ko je akcijo s pozivom k ustanovitvi in pristopu vodil doma telovadeči poštni uradnik Bernard Jentl. Na drugi strani so Ljubljčanči ob ustanovitvi takoj navezali stik s severnim slovanskim bratom v Pragi in jim poslali pozdravno brzojavko, ki so jim jo Pražani vrnili. To je povsem razumljivo in logično glede na obujeno panslovansko razpoloženje in češko spoštovano vlogo v njem, vendar je že Stepišnik poudaril, da na »podlagi dokumentacije ni mogoče dokazati kakršnih koli predhodnih neposrednih stikov ljubljanskega društva s praškimi.«¹³

Torej, 27. julija 1862 je po Ljubljani zaokrožil »poziv« k »vdomačitvi telovadbe« in organiziranju društva, objavljenem v časopisih *Naprej*, *Novice* in *Laibacher Zeitung*. Poziv je bil naslovljen »Zdrava duša v zdravem truplu«, seveda v današnjem pomenu telesa in v njem so poudarili, da je že marsikomu znano, »kako koristna je telovadba ali gimnastika, kako se s telovadbo krepča telo in duša«, zato bi bilo koristno, da bi se ta tudi v Ljubljani »bolj vdomačila in da bi se napravilo gimnastično ali telovadno društvo.«¹⁴ Poleg objave je Bernard Jentl poziv poslal »vsem uglednim« meščanom.¹⁵ Odzvalo se je 52 meščanov, od teh se jih je 31 udeležilo sestanka 5. avgusta, kjer so izvolili začasni pripravljalni odbor v sestavi Pavel Drachsler, Janez Globočnik, Fran P. Vidic, Ivan Železnikar, dr. Fran Žerovec ter pozneje še dr. Karel Bleiweis, ki je prevzel postopek ustanovitve, sestavo pravil in predložitev vladi. Pripravljalni

¹¹Stepišnik (1968), 82.

¹²Podpečnik (2005), 50–51.

¹³Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 19.

¹⁴Podpečnik (2005), 51.

¹⁵Zaletel (1933), 181.

⁸Murnik (1951), *Ustanovitev prvega slovenskega telovadnega društva in nekaj zgodovine*, 127.

⁹Prav tam.

¹⁰Papler (1953), 187.

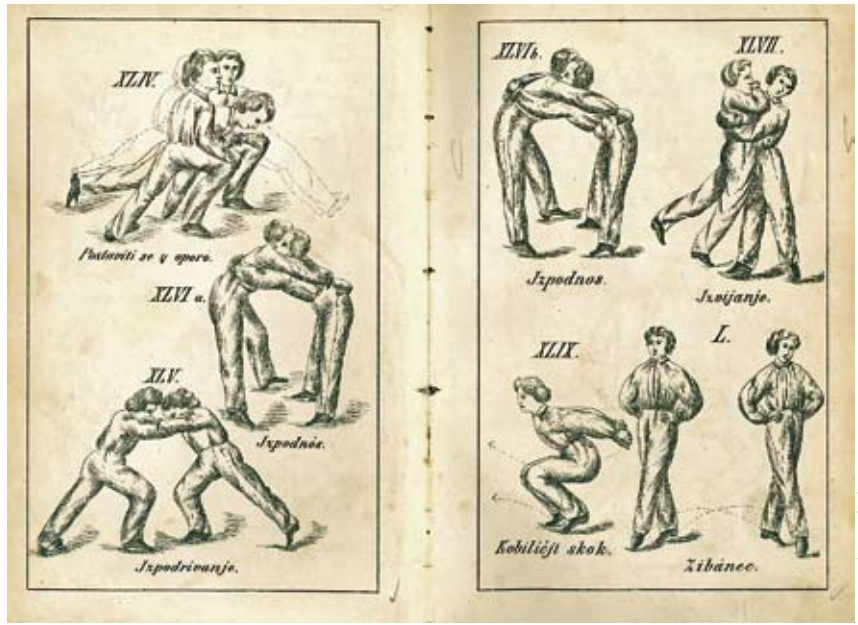


Foto: Arhiv Fakultete za šport.

odbor je po vzoru dunajskega Turnvereina pripravil pravila društva v slovenščini, v prilogi pa dodal tudi nemška pravila dunajskega društva in jih 21. decembra 1862 predložil kranjskim deželnim oblastem v potrditev. Medtem se je zaostriilo znotraj telovadcev.¹⁶ S političnimi spremembami so se ljubljanski duhovi razvneli. Kot poudari npr. France Škerlj 1938, so zakonske spremembe 1860 in 1861 pomenile »za ljubljansko občinsko življenje konec mrtvila. /.../ Ljubljanci so ponovno zaslutili dih svobode, ki jo je še podžigala nemška centralistična in liberalno-nacionalistična politika nemških sokrajanov«¹⁷, in se je, po spominih politika Josipa Vošnjaka, »začela zmerom bolj vznubjati narodna zavest in že smo se začeli o narodnostnih vprašanjih pogovarjati in prepirati«¹⁸ ter se temu primerno nacionalno-politično opredeljevati in ločevati. Z ustanavljanjem in pripravljanim društvenega pravilnika so stopila na plan tudi vprašanja strokovnega jezika, poleg tega so pripravljali odbor sestavljali le Slovenci, društvo pa naj bi bilo utrakvistično, združujoč Slovence in Nemce. Telovadci so se kaj

hitro razšli vsak na svojo stran in nemški del, v katerem so bili tako Nemci kot Slovenci, opredeljeni za Nemce ali nemškutarji, je ustanovil Laibacher Turnverein. Slovenski del, v katerem so bili sprva tudi Nemci (npr. prvi starosta E.H. Costa je bil po narodnosti Nемец)¹⁹, je ustanovil Sokola in »želja, v našem mestu le eno telovadsko društvo imeti, se utopila je v sovraštvu in v sklepu svojeglavih mož, v trdnem sklepu protivnikov, z nami, z domačimi, z gospodarji te zemlje nikoli v prijateljstvo ne stopiti«²⁰, so pokomentirali Sokoli. Tako je nastopila zanimiva situacija; kot pravi Stepišnik je »nemški Turnverein ... nastal ob pobudi za ustanovitev slovenskega društva, slovensko telovadno društvo pa je dobilo konkurenta, še preden je bilo ustanovljeno«.²¹

Potem, ko je pripravljali odbor slovenskega društva kranjskim oblastem predložil in potrditev društveni pravilnik, je februarja 1863 prošnjo v presojo dobila ljubljanska policija. Njen direktor je poročal kranjskemu deželnemu predsedstvu, da je prošnjo podpisalo 5 mladencev, ki naj bi pripadali »ultranacionalni stranki« in katerih separatistične težnje

so se že manifestirale pri različnih priložnostih. Za policijskega direktorja so bili to mladi ljudje brez višje izobrazbe in olike, brez položaja v družbi, čeprav so bili trije od njih akademiki in bodoči intelektualci. Dejstvo, da so bili prav oni pobudniki društva, mu je bilo zanesljiv znak, da bi bilo telovadno društvo izrazito slovensko obarvano in bi služilo izvrševanju političnih namenov Slovenske stranke.²² Deželna vlada je po dolgem mletju policije in pripombah vlogo 20. junija 1863 zavrnila. Pripravljali odbor je hitro opravil korekture in 29. junija vložil popravljen pravilnik ter 29. avgusta ponovno prejel negativno mnenje. V začetku septembra so še tretjič vložili popravljen pravilnik, ki jim ga je deželna vlada po devetmesečnem natezanju 25. septembra 1863 končno odobrila. Glavna spotika zavračanja sta bili narodnost pripadnikov, čeprav so npr. pri drugi vlogi izrecno poudarili, da v društvu članstva »ne bodo ločevali po nacionalni pripadnosti«,²³ in članstvo dijaštva, ki so ga morali omejiti na starost 18 let, s čemer naj bi bil preprečen direktni stik društva z mladino, da je ne bi nacionalno vzgajali ali prevzgajali ali vplivali na njihovo nacionalno usmeritev. Kot

¹⁶Podpečnik (2005), 51; Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 16; Zaletel (1933), 181.

¹⁷Škerlj (1938), 3.

¹⁸Pavlin (2006), 48.

¹⁹Matič (1999), 21.

²⁰V Podpečnik (2005), 51.

²¹Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 18.

²²Stariha (2002), 333–334.

²³V Podpečnik (2005), 52.

poudarja Stepišnik, vlada »tudi Turnvereinu glede starosti in včlanjevanja dijakov ni mogla popustiti«²⁴, vendar pa jim ni delala podobnih težav, zato je bil Turnverein toliko prej ustanovljen.

Pripravljalni odbor je po potrditvi pravil hitro sklical ustanovni občni zbor 1. oktobra 1863. Udeležilo se ga je 70 članov, ki so potrdili pravilnik (spisan po dunajsko-turnarskem vzoru) s poudarkom, da je namen društva, »dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam«.²⁵ A medtem ko so npr. dunajčani poudarili tudi krepitev nravi in nemškega domovinskega čustva, so slovenski telovadci to nacionalno vroče in žgoče določilo raje opustili, niso pa ga zavrgli v praksi. Občni zbor je izvolil (upravni) odbor v sestavi Ebin Henrik Costa, Jernej Zupanc, Pavel Drahsler, Bernard Jentl in Fran Ravnikar, ta pa je na svoji prvi seji naslednji dan izvolil E.H. Costa za starosto (danes predsednik).²⁶ Občni zbor je društvo poimenoval Južni Sokol in poslal brzojavno pozdravko v francoščini v Prago (»Južni Sokol ayant se constituer ce soir fait saluer cordialement son frere severni sokol – slava – le Comite!«)²⁷ ter sprejel sklep, da naj bo »obleka kakor pri Čehih, razen klobuka, kateri bo po češki civilni modi s peresom«.²⁸ Pražani so jim takoj odgovorili in pozdravili »bratsko zvezo v obziru gimnastike in posebno narodnosti«.²⁹

■ Telovadba

Kot vidimo iz poziva in tudi pravilnika so ljubljanski sokoli telesno vadbo, ki se je v Evropi poimenovala ali *gimnastika* ali med Nemci *turnen*, zelo zgodaj slovensko poimenovali *telovadba*. In od kod izraz telovadba ljubljanskim telovadcem?

Najprej poudarimo, da je bil nemški jezik osrednji jezik srednjeevropskega izobraženstva in poslovni jezik, torej je prvi vir nemški jezik; spomnimo, brzojavka ljubljanskih sokolov praškim je bila odposlana v francoščini, ne češčini, ki je morda niti večji niso bili, zanimivo pa, da tudi ne v nemščini, kar bi bilo iz vidika nacionalnih razlogov razumljivo. Nemški prostor je bil preko filantropističnih šol konec 18. stoletja tudi pomemben oblikovalec moderne telesne vadbe in v nemškem jeziku sta že konec 18. stoletja izšli deli filantropistov Gerharda Vietha *Enzyklopädie der Leibesübungen* (Enciklopedija telesnih vaj, izšla v treh delih 1794, 1795 in 1818), in Johana Guts-Mutha, ki je svoje vplivno delo o vadbi in vajah naslovil *Gymnastik für Jugend* (Gimnastika za mladino, prvi del 1793, drugi razširjeni del 1804). Ko je nastopila pomlad narodov 1848, ki je v habsburškem cesarstvu prinesla revolucionarne zahteve, je v okviru šolske reforme (1849) kot osnovni člen šolstva postavila preoblikovano osnovno šolo, ki bi morala vsakemu državljanu posredovati temeljno znanje in spretnosti. Reforma je v predmetnik vključila *telesne vaje/Leibesübungen* in *gimnastiko* v srednje šole; oboje bi poučeval *Turnlehrer (telovadni učitelj)*.³⁰

Na Kranjskem oziroma v Ljubljani je Lipič v Topografiji opozoril, da se mladino premalo vzpodbuja k telesnim vajam. V nemškem originalu je uporabil izraz *Körperliche Übungen*, ta pa je po pojasnilu prevajalke Marjete Oblak sinonim za *Leibes Übungen*³¹. V slovenščini je Karel Robida leta 1846 v Celovcu izdal *Zdravo telo nar boljši blago*, v katerem se je po Podpečniku zavzemal za zdrav način življenja in opozarjal na posledice pretiranega ukvarjanja s telesnimi vajami.³² Ljubljanski gimnazijski učitelj kla-

sičnih jezikov Čeh Jan Vavrů, ki je v Ljubljani prevzel od Mandiča fakultativno telovadbo dijakov, je npr. 1861 izdal priročnik z naslovom *Gymnastische Übungen für die Turnanstalt ...* (Gimnastične vaje za telovadni zavod na cesarsko kraljevi gimnaziji v Ljubljani), strokovno pa se je navezal na Eiselenove ali turnarske tabele (Turntafeln)³³. Podobno je zdravnik Matija Prelog v slovenski izdaji *Makrobiotike* 1864 v Mariboru (prirejeni po delu C.W. Hufelanda *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, 1797) uporabil gimnastiko, v širokem pomenu: »Zvednost nam kaže, da so oni ljudje jako ostareli, kateri so mnogo v čistem zraku hodili. Mislim zato, da je k dolgemu življenju neogibno potrebno, da se človek vsak dan naj menje eno uro v prosti naravi in čistem zraku giblje. [...] Potovanje, jezdenje, zmeren ples in druge gimnastike so tudi v tem namenu hasnovite; vredno in potrebno bi bilo, ako bi v tem obziru starim prednikom sledili, kateri so to važno pomoč k zdravju umetno rabili.«³⁴

Ljubljanski telovadci so poziv k organiziranju društva naslovili »Zdrav duh v zdravem truflu« (*corpore, Körper, truplo* v smislu telesa), v tekstu pa uporabili oba izraza, *gimnastiko* in *telovadbo*. V pravilniku so podobno poudarili, da je namen društva navajati k pravilnim *telesnim vajam*, društvo pa je *gimnastiško*.³⁵ V Južnem Sokolu kot narodnem društvu so, podobno kot Jahn in nemški turnarji, ki so za moderen sistem vaj brez in z orodjem namesto *gimnastike* oblikovali nov nemški izraz *turnkunst* ali krajše *turnen*, poudarili slovenski izraz *telovadstvo/telovadba* in želeli ter hoteli strokovno delovanje prevesti v slovenski jezik. Telovadne vsebine so ljubljanski telovadci črpali v nemški strokovni literaturi, ki so je bili večji, npr. Mandič in Coloretto, saj smo že poudarili, da je bil nemški jezik jezik poslovnosti, Slovencev ali Čehov, vendar pa je bilo nemško poslovanje ob narodni polarizaciji etično sporno. O slovenski terminologiji so razpravljali že

²⁴Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 16–18.

²⁵V Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 19.

²⁶Podpečnik (2005), 53; Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 19

²⁷V Murnik (1951), *Ustanovitev prvega slovenskega telovadnega društva in nekaj zgodovine*, 127–128.

²⁸V Trček (1953), 79.

²⁹V Podpečnik (2005), 53.

³⁰Stepišnik (1974), *Školsko fizičko vaspitanje ...*, 63.

³¹Zahvaljujem se prevajalki Lipičeve Topografije Marjeti Oblak za korespondenčno strokovno pojasnilo, da pri Lipiču »ne gre za Gymnastische Übungen, vendar tudi ne za Leibesübungen, temveč za povsem sinonimen izraz, ki bi jim danes Nemci rekli Körperübungen, kar je dejansko sinonim za Leibesübungen. Kot prikaže kopirana razlaga iz Dudna online, pa to lahko danes pomeni tudi Gymnastische Übung.«

³²Podpečnik (2005), 48.

³³Stepišnik (1968), 74.

³⁴V Ulaga (1976), 25.

³⁵Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 17.

na ustanovnem občnem zboru 1863 in sprejeli zadolžitve ter imenovali odbor in posameznike za pripravo osnutkov slovenske terminologije. Za interno rabo je Coloretto pripravil nabor vaj v nemščini, ki so ga poslovenili in uporabljali v telovadnici, za izlete pa pripravili povelja po srbskem vojaškem izrazju, ki se niso uveljavila in so bila opuščena.³⁶ Zadeve s terminologijo se v naslednjih letih niso bistveno premaknile in Costa je na občnem zboru 1865 poročal, da terminologija »se ravno izvršava«³⁷, vendar verjetno prej v bran, kot pa da bi se dejansko izvajala. Septembra 1866 je Coloretto ob sodelovanju z Ravnikarjem končno oddal prvi del telovadne tvarine, proste vaje (*freiübungen*) skupaj z risbami, prevoda pa se je lotil Fran Levstik. Konec junija 1867 je slovenska telovadna terminologija šla k Blazniku v tisk ter izšla v sokolski samozaložbi z naslovom *Nauk o telovadbi*.³⁸ Ker je bil medtem Južni Sokol zaradi tako imenovanega sokolskega ekscesa (večerni pretep med Slovenci [sokolji] in Nemci)³⁹ oblastno razpuščen, je policija publikacije zaplenila in jih predala južnosokolovemu nasledniku Ljubljanskemu Sokolu. Ta je 1869 izdal še drugi del z vajami na orodju. Strokovno je *Nauk o telovadbi* temeljil na nemški telovadbi. Murnik je v analizi *Nauka* poudaril, da sta bili strokovna osnova zlasti deli Justa Karla Liona *Leitfaden für den Betrieb der Ordnungs und Freiübungen* in Avgusta Ravensteina *Volksturnbuch*⁴⁰, medtem ko Stepišnik poudarja navezavo »v glavnem«⁴¹ na Eiselenove turnarske *Turntafeln* in deloma tudi Zaletel, ki navaja poleg Ravensteina še Eiselena in Kloosa.⁴² Sokoli so v uvodu *Nauka* poudarili, da, ker naj bi se »telovadje ...

³⁶Zaletel (1933), 186; Stepišnik (1974), *Telovadba na slovenskem*, 33; Podpečnik (2005), 204.

³⁷Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 36.

³⁸Podpečnik (2005), 204–205; Stepišnik (1974), *Telovadba na slovenskem*, 34–36.

³⁹V pretepu je bil posredno prisoten tudi starosta Costa, kar je nemška stran spolitizirala in izbrabila za politični napad in agitacijo. Namesto Južnega Sokola je bil že 1868 ustanovljen Ljubljanski Sokol ali uradno Telovadno društvo Sokol v Ljubljani.

⁴⁰Murnik (1951), *Prva slovenska telovadna knjiga*, 118.

⁴¹Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 36.

⁴²Zaletel (1933), 186.

vljubilo po vsej slovenski domovini«, je bil potreben strokovni priročnik v materinem jeziku, saj »da bi se telovadstvo učilo v slovenskem jeziku, tega niso želeli samo naši Sokolovci, ampak tudi telovadne umetnosti vsi prijatelji.« Glede strokovnega nastajanja so poudarili, da »naš izurjeni prvosokol g. Viktor Coloretto polotil se je prvi težavnega dela ter spisal v nemškem jeziku telovadsko terminologijo. G. Franjo Levstik je takoj predstavil te terminologije prvi del, a g. Luka Svetec i prof. Vavrů sta ga v tem podpirala tako, da je po vseletnem čiščenju i premišljevanju mogoče natisniti rečeni prvi oddelek, kateremu bodo skoraj nasledovali drugi.«⁴³ *Nauk o telovadbi* je zgodovinsko gledano strokovno-jezikovni mejnik, ki je segel tudi v šolski prostor, saj je kranjska deželna vlada drugi del *Nauka o telovadbi* 1871 potrdila kot učbenik za pouk telovadbe v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom.⁴⁴

■ »Nekoliko besed o telovadstvu«

Prav tako ne moremo mimo predavanja staroste Coste konec leta 1863 z naslovom *Nekoliko besed o telovadstvu*, ki je bilo 1864 tudi natisnjeno in izdano. Costa je v predavanju pokazal dobro poznavanje materije in orisal družbeni pomen telovadbe, pedagoški, preventivni, predvojaški in narodni. V predavanju dosledno uporablja izraz *telovadstvo* in *telesne vaje* za navajanje primerov iz zgodovine ali sedanjosti, ter se zavzame za uvedbo v šolstvo, da »telesne vaje, in sicer dobro premišljene, redno osnovane, splošno ukazane morajo priti v učilni črtež vsake javne učilnice, v ktorej se bodo tako podučevali, kakor druge reči, s kterimi se duh izobražuje«. Zato naj bi imela »vsaka učilnica, ... svoj posebni telovadni prostor«, telovadbe pa bi morala biti deležna tudi »ženska mladina«⁴⁵. Kot zgled

⁴³*Nauk o telovadbi* (1867), 3.

⁴⁴Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 38.

⁴⁵Costa E.H. (1864), 3-6; o ženski telovadbi glej več Pavlin (2006), »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«, 71–77 (*Ženska telovadba*) ali Pavlin (2004), »Ženska ... ne potrebuje telovadbe, ostane naj v kuhinji in pri



Prvi starosta E. H. Costa.

Foto: Arhiv Fakultete za šport.

navede Dunaj in pravi, da jim »daje dunajsko srenjsko svetovalstvo lep in ponsnemanja vreden izgled«, saj »sklenilo je 22. dan novembra meseca leta 1862, naj se počasi napravijo telovadne učilnice v vsacem srenjskem okrogu dunajskega mesta, in uže so osnovane 4 take učilnice za dečke, ki hodijo v srenjske ljudske učilnice.« Costa je bil dobro seznanjen z dogodki v prestolnici in še navede, da je »po nagovoru srenjskega svetovalstva 18. dan marca 1862 leta /.../ dunajsko telovadsko društvo obljubilo, da hoče napraviti poseben poduk, v kterem se bode teoretično in dejanski izobraževalo v telovadstvu vsacega 1/2 leta 20 učiteljev ljudskih učilnic. Naposled je 4. dan novembra 1862 leta dunajsko srenjsko svetovalstvo potrdilo črtež, po kterem naj se osnujejo telovadnice po dunajskih srenjskih učilnicah in tudi telovadni red za le-te učilnice.« Podobna pobožna želja je bila tudi v Ljubljani, da »naj bi se naredila telovadnica, kadar bodo uže napravljeno poslopje za višjo realko«, do takrat pa naj »mladi Južni Sokol pripomore po svoji moči, da bodo ljudje umeli, kako potrebno in koristno je telovadstvo, in da pripomore tudi, naj bi se vpeljalo v naše učilnice« ter zaključi, da »kadar bode telovadstvo sploh v rabi, potem

... domačem ognjišču«. *Ženske skozi zgodovino: zbornik* (ur. Žižek Aleksander). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 125–132.

nastane tudi krepko ljudsko življenje in z njim resnične narodne slovesnosti, ki so cvet narodnega življenja.⁴⁶ Sicer pa je telovadbo opredelil kot »umetnost po kateri se telo vadi, da je ugibčnejše in močnejše«, ki ima korenine »v starej grški zemlji, kjer se je telesno sukanje najprvo izobrazilo do umetnosti ...«. Za moderno »vpeljavo« Costa pripiše zasluge Nemcu Jahnu, poudari tudi švedsko zgodbo in Linga, medtem ko »med avstrijskimi Slovani so pokazali tudi tu – kakor uže mnogokrat o družih prilikah – Čehi svojim bratom pravo cesto, in naša največja skrb mora biti, pa tudi na čast nam bode, ako pojdemo po tem poti za njimi, kolikor nam bode koli mogoče.« A ne omeni nobenega posameznika, npr. Tyrša, saj se je tudi v Pragi sokolstvo šele dodobra vzpostavljalo. Prav tako težko rečemo, koliko sta bili češko-sokolska telovadba in terminologija znani v Ljubljani, kajti tudi Tyrš je češko terminologijo pripravil šele za interno uporabo (1862) in jo 1867 izpopolnjeno izdal (v Ljubljani tedaj izide *Nauk o telovadbi*), hkrati pa že snoval svojstven telovadni sistem s terminologijo *Základovy tělocviku* (*Osnove telovadbe*, prvi del 1869 – tedaj v Ljubljani izide drugi del *Nauka* -, drugi del 1872).

In kdaj dejansko nastopi češtvo? Administrativni stiki, kot smo že rekli, so bili navezani že takoj ob ustanovitvi. Glede na člen o obleki tudi zunanji izgled, strokovno pa se ljubljanski Sokoli resneje srečajo s češko-sokolsko šolo prvič s prihodom praškega sokolskega vaditelja Vaclava Veselya 1871 v Ljubljanskega Sokola. Vesely se je soočil s telovadnim stanjem v Ljubljani in ga skušal prenoviti ter urediti strokovno delo. Bil je pobudnik strokovne revije Južni Sokol in pobudnik ženske telovadbe, vendar pa je ob koncu leta razočaran nad ljubljanskim sokolovanjem zapustil Ljubljano.⁴⁷

Ljubljanska stroka je v naslednjih desetletjih stopala svojo pot ter kljubovala državno-političnim razmeram po

nastopu avstro-nemškega centralizma (1872–1880), ki je oteževal včlanjevanje uradnikov ter organiziranje sokolskih izletov. V Ljubljanskem Sokolu se je oblikovalo strokovno jedro in na osnovi svojstvene telovadbe so dejansko prebrodili krizo: »V odškodnino za to, da raje ne delamo izletov, kot da bi morali po vladnem ukazu se tihotapiti skozi mesto, telovadili smo jako marljivo pod učiteljem g. Hanušem, katerega je podpiral Juvančič. Telovadne ure so bile vedno najprijetnejša zabava.«⁴⁸ Po nastopu milejših časov pod vladno grofa Eduarda Taffeja v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, je nastopil tako imenovani sokolski prepod, v katerem je imel eno osrednjih vlog Viktor Murnik. S prepodom je bil postavljen društvom vsepovezovalni strokovno-idejni temelj, sokolska telovadba ali širše telesna vzgoja in sokolski demokratični nacionalizem ter organizacijska struktura z zvezo, ki se je včlanila v mednarodno skupnost. In Murnik je črpal strokovne ideje in misel pri Tyršu in Čehih ter vpeljeval tyršev sokolizem, vendar ga s kolegi avtonomno razvijal skladno s Tyrševim načelom trajnega izpopolnjevanje in napredovanja, ne pa posnemanja. Konec koncev, če pogledamo tekmovalni vidik, je na vsesokolskem zletu 1912 v Pragi v tekmi za naslov slovanskega prvaka zmagal Slovenec, Stane Vidmar, tretji je bil znova Slovenec, Karel Fuks, drugi pa Čeh Svatopluk Svoboda.



Viktor Murnik

Pri poudarjanju, ponavljanju ali prepisovanju češkega vzora ali vpliva kar povprek samo zato, ker so se ljubljanski sokoli poimenovali Južni Sokol, moramo zahtevati več avtorske objektivnosti in kronološke opredeljenosti. Da so ljubljanski Slovenci po ustanovitvi društva navezali stike s Čehi in to podkrepili z imenom in obleko je v luči panslovanstva in češke vloge v njem, vzpostavljajočega nacionalizma in slovensko-germanskega konflikta, narodnega dela in povzdigovanja ali podkrepitve kulturnega pomena dejavnosti preko češkega primera, samoumevno. Vendar to je bila zunanost, ki ne pomeni konkretno strokovno-organizacijski vzor ali vpliv, morda vzpodbudo, a kot smo videli, še o tej težki v celoti govorimo in pa kdaj lahko o njej govorimo. Bojan Drenik je lepo razložil: če je taka dejavnost na belem Dunaju, zakaj ne bi bila tudi v Ljubljani! Torej ne v Pragi, ampak na Dunaju. Ime *Sokol* je simboliziralo srednjeveškega slovanskega viteza, junaka, borca, in je bilo idealno v luči nacionalno-romanticističnega panslovanstva in nacionalno-slovanske emancipacije ter odgovor nemštvu, ki je s *turnen* prav tako nacionalno-romanticistično izhajalo iz germanskega srednjeveškega viteškega turnirstva (*Turnier*), novodobno nemško meščanstvo pa naj bi s *turnen* prevzelo nasledstvo. Ime Južni Sokol je vzpostavljalo relacijo s Čehi in gradilo panslovanstvo telovadno vez, a ker še ni bilo strokovnih temeljev, je ostalo kar nekaj časa le pri imenu in zunanosti.

■ Viri in literatura

1. Costa Etbin Henrik (1864). *Nekoliko besed o telovadstvu*. Ljubljana.
2. Lipič Fran Viljem (1834, prevod 2003). *Topografija cesarsko-kraljevega deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike* (prevajalka Marjeta Oblak, urednica in spremna študija Zvonka Zupanič Slavec). Ljubljana: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije.
3. Mal Josip (1957). *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana.
4. Matič Dragan (1999). Sokolski eksces ali pretep v Šantlovi veži, *Zgodovina za vse*, 1, 13–25.

⁴⁶Costa (1864), str. 7–8.

⁴⁷Stepišnik (1974), *Telovadba na Slovenskem*, 50–53; Stergar (2007), 720–724.

⁴⁸Zaletel (1933), 193.

5. Murnik Viktor (1951), Ustanovitev prvega slovenskega telovadnega društva in nekaj zgodovine, *Vodnik*, 5-6, 125–146.
6. Murnik Viktor (1951), Prva slovenska telovadna knjiga, *Vodnik*, 5-6, 115–128.
7. *Nauk o telovadbi* (1867). Ljubljana.
8. Papler Albert (1953), 90 let stare zgodbe, ki niso čiste zlagane. *Vodnik*, 6-7, 186–193.
9. Pavlin Tomaž (2008), »Slovensko sokolstvo je samo po kroju in imenu podobno češkemu«. V *Evropski vplivi na slovensko družbo* (ur. Nevenka Troha, Mojca Šorn, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 155–167.
10. Pavlin Tomaž (2006). »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje« (telesno-kulturno in športno organiziranje pred prvo svetovno vojno in po njej). Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport.
11. Podpečnik Jože (2005). *Sokolstvo in slovensko narodno gibanje* (magistrska naloga). Ljubljana.
12. Stariha Gorazd (2002), Začetek ustavnega življenja in ljubljanska policija, *Kronika*, 3, 333–334.
13. Stepišnik Drago (1968). *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
14. Stepišnik Drago (1974). *Šolsko fizičko vaspitanje na področju Slovenije u periodu 1848-1914* (doktorska disertacija). Beograd.
15. Stepišnik Drago (1974). *Telovadba na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
16. Stergar Rok (2007), Jan Zdeněk Veselý's Year in Ljubljana : A Story of Cooperation of Czech and Slovene Sokols. V *Per saecula ad tempora nostra : Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka* (ur. Jiří Mikulec in Miloslav Polívka). Praga, zv. 2, 720–724.
17. Škerlj France (1938). *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860–1869*. Ljubljana: Zadruga tiskarna v Ljubljani.
18. Ulaga Drago (1976). *Telesna vzgoja, šport, rekreacija*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
19. Zaletel Vinko (1933). *Zgodovina telesne vzgoje in Sokolstva*. Ljubljana.

Tomaž Pavlin, dr. doc.
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport,
Gortanova 22, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: tomaz.pavlin@fsp.uni-lj.si